

Същност на съзнанието

Въведение

Проблемът на съзнанието е въпрос, разглеждан от много науки и школи – философски, психологически, педагогически и други. Предмет на разглеждане на проблема от страна на философите е самата същност на съзнанието, както и отношението между съзнателното и несъзнателното в структурата на човешката личност и битие.

Според съвременните философи, съзнателното е многомерно качество на преживяване, което обикновено е разположено в статична рамка на преживяването. Това качество е резултат от участието на Аза в иницирането, разгръщането и завършването на актуалното преживяване. Съзнателното се придружава от усещания за Азовост на преживяването. Тези Азови усещания се описват чрез съвкупност от степенувани свойства (измерения).

Несъзнателното е качество на ситуирани преживявания, които се пораждат без моментното участие на Аза. То изразява автоматичното действие на разнородни мотивационни, и когнитивни механизми на личността на човека. Някои от механизмите са вродени, други са придобити. Поведението също има безсъзнателни механизми на регулация. Несъзнателното се описва с измерения, противоположни на съзнателното качество.

1. Същност на съзнателното преживяване

Съзнателното и несъзнателното са качества, аспекти на единни преживявания, а не самостоятелни преживявания. Няма съзнателно или несъзнателно преживяване в чист вид. Затова следва да се говори за съзнателни и безсъзнателни измерения на конкретно преживяване. И двете качества са вплетени в структурата и динамиката на актуалната ситуация. Диференциацията на двете качества става предимно поради участието или липсата на участие на Аза в микрогенезиса на актуалното преживяване на ситуацията.

Съществува забележимо степенуване на интегралното качество осъзнатост на преживяването. Главният му параметър може да се нарече “сила на присъствието на Аза” в ситуацията. Азът не е субективна вещ, а преживяван източник на Аз-функции. Те са доста на брой и подреждането им по важност е неизяснено, но в един обобщен вид може да се представи:

- Инициране и извършване на волеви действия;
- Активиране и притежаване на отделните функции, желания, намерения и всякакви мимолетни подбуди;
- Център на актуалната ситуация;
- Създаване и поддържане на полова идентичност;
- Замисляне и осъществяване на жизнено дело и на наратив за него; източник на надситуативна активност;
- Употреба на личното местоимение Аз по граматично правилен начин;
- Създаване на непрекъснатост на минало, настояще и бъдеще на субекта; поддържане на автобиографична континуалност;
- Поддържане на чувство за достойнство; поемане на отговорност и преживяване на вина при неуспех;
- Осъществяване на защити от травмиращи събития и преживявания;
- Удовлетворяване на потребност от самостоятелност и лична автономия; преживяване на чувство за свобода и неограниченост;
- Рефлексия върху собствените Аз-функции и его-състояния; ситуативна самооценка;
- Откриване на ценности и смисли, реализация на ценностни избори.

2. Аз-ът като носител на съзнание

Азът е свръх-наситена форма на преживявана субектност, при която активността в ситуацията придобива посока “отвътре-навън” и се реализира някоя от изброените (или друга) Аз-функции. Може да се предположи, че Азът води началото си от забраната да се преживява повече от една подбуда в даден момент. Така Азът се оказва продукт на безсъзнателни умозаклучения за единичност на въображаем източник на подбуди.

За множествеността на Азовете се говори в древни философски текстове. У. Джеймс също обсъжда множество Азове (Selves) на индивида – социален, Аз-наблюдател и пр. Джеймс е смятал, че индивидът има толкова разновидности на Аз, колкото са и ситуациите, в които би могъл да си представи, че е активен деятел. Концепцията на Р.

Леинг също постулира множество Азове в опита на индивида. Дж. Х. Мийд приема единен Аз (Self), но го разделя на субектна (I) и обектна (me) фази, които се редуват бързо във времето. Така субект-обектната релация става вътрешно присъща структура и динамика на Аза.

При включване на съответна Аз-функция биопсихичните функции – познавателни и емоционални - се преживяват като желани и направлявани от Аза. Без него те изглеждат сякаш се движат на автопилот.

Азът се “сраства”, отъждествява с определени идеи, емоции, хора, вещи, социални роли, умения, смисли и цялостен стил на живот, които е прието да се наричат его-идентификации. Той като че ли е потънал в тях и престава да мисли себе си като свободно същество. Всъщност честото упражняване на специфична Азова активност в определен тип ситуации води до пристрастяване, до идентификации и бавно отслабване на Азовото начало, или с други думи - Аз чувството. Разнообразието и импровизацията на субекта усилват Аз-чувството забавят отслабването му в перспектива. Приведените доводи правят убедителна идеята, че в различните й проявления Азовостта е ядро на съзнатостта на преживяванията.

Азовостта се поражда и от фундаменталното устройство на ситуацията като единица на опита. Предметите, явяващи се в ситуационната рамка, са “застинали”, “спрели”. Промени, и движение сякаш се внасят чрез два източника: от света извън тялото на индивида и от вътрешното единство – Аза. Обектите и състоянията траят безусловно, те изпъкват като че ли в пространството “пред” Аза, и предхождат действията му във времето.

Двата източника на промени се преживяват като “сили”, придаващи движение и променливост в две противоположни посоки. “Силите”, въздействащи върху предметите и състоянията в ситуацията “отвътре”, се схващат като Аз. Така динамичните фактори разполовяват ситуацията на това, което още немският философ Й. Г. Фихте е забелязал като разрыв в човешкия опит “Аз – неАз”, по-късно обозначен като “субект-обектна” структура на опита. Самата структура на неподвижни състояния, образуващи ситуационно поле, което дава опора на преживяването, и две посоки на движение, създава по необходим начин референтна точка на отчет в дихотомичната структура на преживяванията.

В конкретни ситуации, Азът се идентифицира с посоката и фокуса на преднамереното (волево) внимание. Азът се задава във вид на “будно петно”, “прожектор”, движещо се по собствено желание в едно пространство на опита. Затова не случайно някои от изследователите на съзнанието, например У. Пенфилд, са били склонни да го приравняват с действието на вниманието.

Азът и чувството за съзнаване (Аз-чувството) не съвпадат с това, което се случва в ситуацията. В нея има съдържания, които не зависят от инициативата и изборите на Аза. Ето защо съзнавано не е тъждествено с преживяване на актуална ситуация. Съзнаването е винаги част, макар и променлива, от съдържанието на актуалната ситуация.

3. Азът и несъзнателното

Несъзнателното се състои от знание и подбуди, очаквания и факти, от съответни механизми, някои вродени, други – придобити, но в крайна сметка то не създава самостоятелни преживявания. Но несъзнателното има съдържание и форма. Следва да се разграничават два вида несъзнателно: реално и потенциално несъзнателно. Потенциално несъзнателното в неговата тоталност всъщност е образът на света. Реалното несъзнателно е съдържание и динамични тенденции, които не се отчитат от Аза в текущата ситуация, но формират нейния смисъл и ефекти без чувство за субективен контрол от страна на субектните равнища.

Терминът “несъзнателно” се отнася до активността на съвкупност от психически модули (механизми, процесори), действащи бързо, паралелно и без усилия, понякога в конфликт един с друг, друг път – съгласувано. Всъщност едва ли би могло да се намери обща логика на несъзнателното.

Обратно, съзнаването е единично, серийно, бавно, често се извършва с усилия, опитва се да установи логическа и смислова подредба на подбудите и състоянията в и между ситуацияите. Тази линейна организация на съзнаването, дава възможност то да се мисли като организирано във вид на последователни “стъпки” или “ходове”. Най-приетият термин е “съзнателни актове”. И така съзнателното се разгръща в ситуационното поле като серия последователни съзнателни актове, реализиращи някаква устойчива подбуда чрез промеждутъчни цели.

Заклучение

В ситуационното поле на човешката личност оперират механизми и тенденции с противоположни параметри на функциониране. Несъзнателното отговаря на функционирането на древни еволюционни механизми, по-консервативно е, действа по образци, вродени или придобити, които много трудно угасват. Механизмите на несъзнателното действат модултарно, специализирано по съдържание и процеси. Те не изискват да се вземат решения относно детайли и модификации на процеса на извършване.

Основен вид несъзнателно е имплицитното учене. Последното е свързано с автоматично извличане на структури (патерни) и правила в най-разнообразни ситуации и съобразяването им в последващи актуализации на ситуациите.

Тук следва да се уточни, че имплицитно познание не значи напълно несъзнателно, по-скоро “периферно осъзнато”, като резултатът се осъзнава поне смътно, а от друга страна се преживяват гама от емоции, които направляват съжденията и понятията на субекта. О. К. Тихомиров сполучливо ги нарича емоции, служещи като евристики.

Логично е да се предположи, че образът на света - интегралната форма на несъзнателно, включващо трите типа несъзнателно (поведенческо, мотивационно и когнитивно), - се обогатява и диференцира чрез имплицитно учене или чрез някакви негови модификации. В крайна сметка, това са функционални диференциации на първичния образ на света, с който субектът е екипиран още от първите си взаимодействия като самостоятелно същество.

Съзнателните актове имат свои действия и познавателни възможности, които оправдават употребата им от Аза в ситуационното поле. Така самите факти на осъзнаване могат да имат конструктивно предназначение в динамиката на преживяването.

